

رشته فلسفه و کلام اسلامی

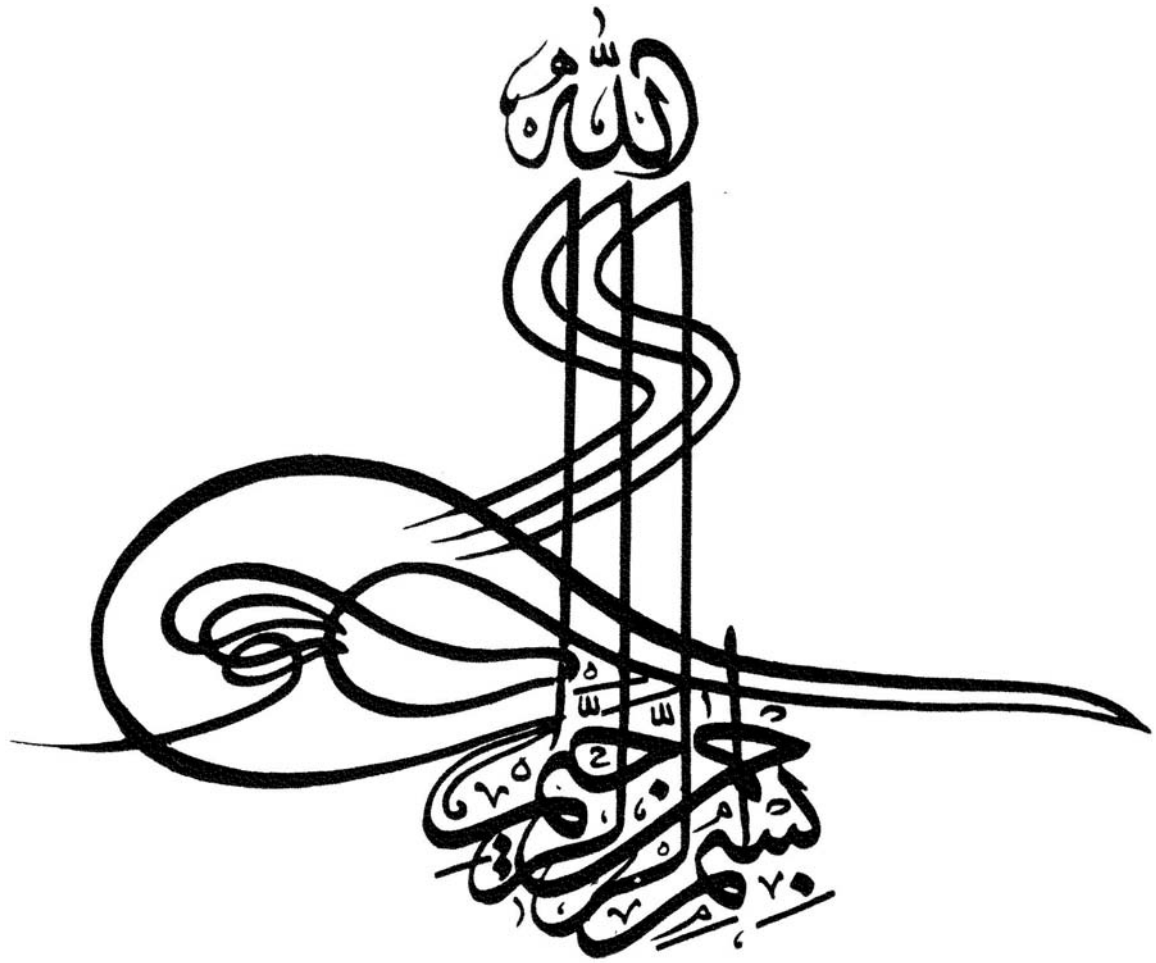
گزاره «خدا وجود دارد» از دیدگاه علامه طباطبایی و پلانتینگا

سمیرا فرزین

استاد راهنما:

دکتر رضا اکبریان

بهمن ۱۳۹۱

باسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

تحت عنوان: "مزارع" مزارع "مزارع محمد داور" از داوران علامه طباطبائی در این زمینه را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان خانم / آقای محمد امیر فرزین

پذیرش آنها برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد تأیید می کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	استاد	دکتر رضا اکبریان	۱- استاد راهنما
	دانشیار	دکتر مهدی محمدی	۲- استاد مشاور
	دانشیار	دکتر محمد سعیدی مهر	۳- استاد ناظر (داخلی)
	استادیار	دکتر عبدالرسول کاشی	۴- استاد ناظر (خارجی)
	دانشیار	دکتر محمد سعیدی مهر	۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب... دانشجوی رشته... و... ورودی سال تحصیلی...»
مقطع... دانشکده... متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:
تاریخ: ۱۳۹۲.۱۲.۱۳

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته فلسفه و نظام اسلامی است که در سال ۱۳۹۲ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای دکتر سید محمد علی حسینی، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر سید محمد علی حسینی و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب سید مرتضی دانشجوی رشته فلسفه و نظام اسلامی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: سید مرتضی

تاریخ و امضا:

۱۳۹۲/۴/۱۷

رشته فلسفه و کلام اسلامی

گزاره «خدا وجود دارد» از دیدگاه علامه طباطبائی و پلانتینگا

سمیرا فرزین

استاد راهنما:

دکتر رضا اکبریان

استاد مشاور:

دکتر سید محمدعلی حجتی

بهمن ۱۳۹۱

تقدیم به همسر عزیزم

سپاسگزاری

با سپاس از محضر اساتید گرامی آقای دکتر رضا اکبریان و آقای دکتر سیدمحمدعلی حجتی که از راهنمایی و مشاوره بی‌دریغشان بهره مند شدم و وقت گرانقدرشان را در اختیار این بنده قرار دادند و آقای دکتر سعیدی مهر که همچون پدری راهنمایی ام کردند.

و با تشکر از پدر و مادر و برادران عزیزم که همیشه مشوق من بوده اند.

و نهایت سپاس از همسر صبور و نازنینم دارم که جبران محبت هایش غیرممکن می نماید.

همچنین قدردان یاری دوستان خوبم خانم آذر کریمی و خانم سکینه نویدی در طی دوران تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد هستم.

چکیده

اعتقاد به وجود خدا به عنوان اساس هر نوع باور دینی، همواره در معرض حملات نظری از سوی مخالفین بوده که به نوبه خود پاسخ‌های دین‌داران را نیز به همراه داشته است. یکی از این موارد، چالش قرینه‌گرایی است که طبق آن فقط گزاره‌هایی پذیرفتنی، مجاز یا موجه است که شاهد، دلیل، یا قرینه عقلانی داشته باشد. اما مدعای خداناباور این است که باور به وجود خدا شاهد یا دلیل عقلانی ندارد. نتیجه این دو گزاره در کنار هم، عدم جواز یا توجیه باور دینی است.

در پایان نامه حاضر، نظرات دو متأله شاخص شرق و غرب در قرن گذشته یعنی علامه سید محمد حسین طباطبایی و آلوین پلانینگا در مواجهه با چالش فوق بررسی و مقایسه شده است. بر این اساس، پلانینگا پس از ارزیابی براهین مشهور تاریخ فلسفه غرب بر اثبات وجود خدا، یعنی برهان‌های جهان‌شناختی، وجود‌شناختی (آنسلم) و غایت‌شناختی (نظم)، هیچ کدام را منتج به مقصود و تمام نمی‌داند. البته به طریق اولی، استدلال‌های مخالفین را بر اثبات عدم وجود خدا نیز نمی‌پذیرد. در مقابل، او که به سنت معرفت‌شناسی اصلاح‌شده تعلق دارد، با نقد بنیادی نظریه مبناگروی سنتی در توجیه، گزاره کبرای قیاس قرینه‌گرا را به چالش می‌کشد: این که «فقط گزاره‌هایی موجه است که قرینه عقلانی داشته باشد» خود به کدام دلیل متکی است؟ وی و هم‌فکرانش با رد انحصار باورهای پایه در بدیهیات اولی و گزاره‌های بطلان‌ناپذیر، گزاره «خدا وجود دارد» را نیز برای یک دین‌دار یک گزاره واقعا پایه معرفی می‌کنند.

از سوی دیگر با بررسی نظریات علامه طباطبایی در این گزارش نشان داده شده است که وی آوردن برهان بر اثبات وجود واجب یا هستی مطلق را نه تنها ممکن می‌داند بلکه در آثار خود نیز به آن اقدام کرده است که مشهورترین آن، تقریر ایشان از برهان صدیقین است. این، به معنی رد ادعای صغرای قیاس قرینه‌گراست. با این حال، نظرات علامه طباطبایی از جنبه معرفت‌شناسی قضیه نیز جالب توجه است. با این که وی هم‌چون سایر فلاسفه مسلمان، به مکتب مبناگروی سنتی در توجیه

وفادار است، اما همه مقدمات برهان (باورهای پایه) را در اصل عدم اجتماع نقیضین خلاصه می‌کند. بر این اساس، خود این اصل اولی به نحوی به پذیرش واقعیت به معنای مطلق آن که در این دیدگاه با وجود مطلق یا واجب یکی است، محتاج است. چرا که ابتدا باید واقعیت را درک کرد تا پس از آن عدم واقعیت را فهمید و در مرحله بعد نتیجه گرفت که واقعیت با لاواقعیت جمع نخواهد شد.

واژگان کلیدی: خدا، علامه طباطبایی، آلون پلانینگا، معرفت‌شناسی اصلاح شده، باور پایه، چالش قرینه-گرایی

فهرست

فصل اول: مقدمه ۱

۱-۱- بیان مساله ۲

۲-۱- سوالات تحقیق ۲

۳-۱- فرضیات تحقیق ۳

۴-۱- ضرورت و پیشینه بحث ۳

۵-۱- پژوهش حاضر ۶

۱-۵-۱- علامه طباطبایی ۶

۲-۵-۱- آلون پلانتینگا ۱۰

۳-۵-۱- محتوای پایان نامه ۱۳

فصل دوم: بررسی منطقی گزاره «خدا وجود دارد» ۱۶

۱-۲- مقدمه ۱۷

۲-۲- نظریه کانت ۱۷

۳-۲- دیدگاه پلانتینگا ۱۹

۴-۲- پاسخ منطق جدید ۲۰

۵-۲- موضع فلسفه اسلامی ۲۲

۱-۵-۲- تقسیم قضیه هلیه به بسیطه و مرکب ۲۳

۲-۵-۲- تقسیم قضیه به تحلیلی و انضمامی ۲۳

۲۴	..... پاسخ به اشكال كانت
۲۵	..... دیدگاه علامه طباطبایی
۲۶	..... نتیجه‌گیری
فصل سوم: معرفت‌شناسی اصلاح شده	
۲۸	..... مقدمه
۲۹	..... مبنای‌گرایی کلاسیک
۳۱	..... گزاره‌های واقعا پایه
۳۱	..... ۱-۳-۳- باورهای پایه نزد فیلسوفان مسلمان
۳۱	..... ۲-۳-۳- باورهای پایه از دیدگاه آکوئیناس
۳۲	..... ۳-۳-۳- باورهای پایه از دیدگاه دکارت
۳۲	..... ۴-۳-۳- باورهای پایه از دیدگاه لاک
۳۳	..... نام‌گذاری مکتب معرفت‌شناسی اصلاح شده
۳۴	..... تاریخچه
۳۵	..... ۱-۵-۳- کلیسای اصلاح شده
۳۶	..... ۲-۵-۳- الهیات کالوین
۳۷	..... ۳-۵-۳- ایمان‌گرایی کالوین
۳۹	..... ۴-۵-۳- هرمان باوینک
۴۱	..... ۶-۳- مبانی
۴۱	..... ۱-۶-۳- قرینه ستیزی
۴۲	..... ۷-۳- فیلسوفان معاصر معرفت‌شناسی اصلاح شده
۴۳	..... ۸-۳- نتیجه‌گیری

فصل چهارم: براهین اثبات وجود خدا از دیدگاه پلانتینگا و علامه طباطبایی ۴۴

- ۴-۱- مقدمه ۴۵
- ۴-۲- برهان جهان شناختی ۴۵
- ۴-۲-۱- صورت برهان ۴۵
- ۴-۲-۲- نقد پلانتینگا ۴۶
- ۴-۳- برهان وجوب و امکان در فلسفه اسلامی ۴۸
- ۴-۳-۱- مفهوم وجوب و امکان و نشانه های امکان ۴۸
- ۴-۳-۲- احتیاج ممکن به واجب و اثبات واجب با ممکن ۴۹
- ۴-۳-۳- صورتبندی برهان وجوب و امکان ۵۰
- ۴-۳-۴- طرح و نقد اشکالها ۵۱
- ۴-۴- برهان غایت شناختی ۵۲
- ۴-۴-۱- صورت برهان ۵۲
- ۴-۴-۲- نقد پلانتینگا ۵۳
- ۴-۵- برهان نظم در فلسفه اسلامی ۵۴
- ۴-۵-۱- تعریف نظم ۵۴
- ۴-۵-۲- برهان نظم بر مدار نظام فاعلی و غایی ۵۴
- ۴-۵-۳- تقریر برهان نظم بر مدار علت غایی ۵۶
- ۴-۵-۴- مصونیت برهان نظم از اشکال شرور ۵۸
- ۴-۶- برهان وجودشناختی ۵۹
- ۴-۶-۱- صورت برهان ۵۹
- ۴-۶-۲- نقد پلانتینگا ۶۰
- ۴-۶-۳- تقریر پلانتینگا از برهان وجودشناختی ۶۱
- ۴-۶-۴- نقد پلانتینگا ۶۳

۶۴	..... ۵-۶-۴- برهان آنسلم از منظر فیلسوفان مسلمان
۶۶	..... ۷-۴- برهان صدیقین در بیان علامه طباطبایی
۶۷	..... ۱-۷-۴- ضرورت ازلیه
۶۸	..... ۲-۷-۴- اصل واقعیت
۷۱	..... ۳-۷-۴- برهان صدیقین در عبارات اصول فلسفه
۷۲	..... ۴-۷-۴- بیان علامه در تفسیر المیزان
۷۴	..... ۸-۴- برهان معرفت نفس
۷۷	..... ۹-۴- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۷۷	..... ۱۰-۴- نتیجه‌گیری

فصل پنجم: پایه بودن اعتقاد به خدا از دیدگاه پلانتینگا و علامه طباطبایی..... ۷۹

۸۰	..... ۱-۵- مقدمه
۸۰	..... ۱-۱-۵- زمینه تاریخی مبنای کلاسیک
۸۱	..... ۲-۱-۵- قضایای پایه در مبنای کلاسیک
۸۱	..... ۳-۱-۵- بدیهی اولی (عقلی)
۸۲	..... ۴-۱-۵- بدیهی حسی
۸۳	..... ۵-۱-۵- قضایای بطلان ناپذیر
۸۳	..... ۲-۵- نقد پلانتینگا بر مبنای سنتی
۸۴	..... ۱-۲-۵- تعارض درونی
۸۵	..... ۲-۲-۵- غیر موجه بودن باورهای موجه
۸۶	..... ۳-۲-۵- موجه بودن باورهای غیر موجه
۸۸	..... ۳-۵- اعتقاد به خدا به عنوان یک باور پایه
۹۲	..... ۴-۵- انتقادات و پاسخ‌های پلانتینگا

۹۲	..... ۱-۴-۵- انتقاد کدو تنبل بزرگ
۹۵	..... ۲-۴-۵- جزمی گرایي
۹۶	..... ۳-۴-۵- نقد ون هوک
۱۰۱	..... ۴-۴-۵- نقد گاتینگ
۱۰۲	..... ۵-۵- دیدگاه علامه طباطبایی
۱۰۳	..... ۱-۵-۵- یقینیات
۱۰۷	..... ۲-۵-۵- فطری بودن گزاره‌های بدیهی
۱۰۸	..... ۳-۵-۵- نقطه آغازین شناخت
۱۰۹	..... ۴-۵-۵- جایگاه معرفت به خدا در میان سایر قضایا
۱۱۲	..... ۵-۵-۵- تأثیر براهین اثبات وجود خدا
۱۱۳	..... ۶-۵-۵- نتیجه گیری

۱۱۵..... فصل ششم: خلاصه و نتیجه گیری

۱۱۶	..... ۱-۶- مقدمه
-----	------------------

۱۱۶	..... ۲-۶- نتایج
-----	------------------

۱۲۱..... فهرست مراجع

فصل اول:

مقدمه

۱-۱- بیان مساله

در هر گزاره‌ی وجودی، محمول وجود بر مفهوم موضوع حمل می‌شود. در گزاره‌ی وجودی مربوط به خدا، وجود را به مفهوم خدا نسبت می‌دهیم. اما پیش از این حمل، باید دانست که این مفهوم دقیقاً چیست. به باوری علامه طباطبایی مفهوم «خدا» مفهومی پایه‌ای است و در نتیجه وجودش را می‌توان به عنوان یک اصل فلسفی در نظر داشت. همچنین آل‌وین پلانتینگا که مبنای معتدل محسوب می‌شود «اعتقاد به خدا» را باوری پایه و موجه می‌داند. او یک قضیه برای s را واقعاً پایه می‌داند فقط اگر برای s بدیهی اولی و یا بطلان ناپذیر باشد؛ همچنین پلانتینگا بر معقولیت باور به این گزاره برای افراد خاص در شرایط مناسب تأکید دارد. باید توجه داشت که مناقشه بر سر معقولیت خدا باوری، یک مناقشه متافیزیکی یا کلامی محض نیست، بلکه مناقشه‌ای معرفت شناختی نیز می‌باشد.

۱-۲- سوالات تحقیق

ما در این تحقیق به دنبال بررسی دقیق‌تر این مواضع از دیدگاه علامه طباطبایی و آل‌وین پلانتینگا می‌باشیم. همچنین در جستجوی پاسخ به این سؤال‌ها هستیم که :

۱- موضع پلانتینگا نسبت به گزاره «خدا موجود است» و تعیین اینکه آیا اساساً خدا، به عنوان وجود خارجی این مفهوم، اثبات‌پذیر می‌باشد یا نه چیست؟

۲- چگونه علامه طباطبایی گزاره «خدا موجود است» را به عنوان یک اصل فلسفی تلقی می‌کند؟

۳- چرا علامه طباطبایی پس از اعتقاد به پایه‌ای بودن مفهوم «خدا» و در مواجهه با گزاره «خدا موجود است» این گزاره را اصلی فلسفی می‌داند اما پلانتینگا اعتقاد به آن را بطور نسبی معقول می‌داند؟

۱-۳- فرضیات تحقیق

۱- پلانیتینگا با پایه دانستن مفهوم «خدا» از پل اثبات وجود خدا گذر می‌کند و بیشتر بر نسبیت عقلانیت خدا باوری تأکید می‌ورزد.

۲- علامه طباطبایی با تأمل و تعمق در مفهوم «خدا» سرانجام به این نتیجه می‌رسد که گزاره «خدا موجود است» یک اصل فلسفی و بلکه از اولین آنها می‌باشد

۳- علامه طباطبایی از آنجا که از تعمق در واقعیت و بدون کمک گرفتن از براهین و اصول فلسفی جز بدیهی‌ترین آنها (امتناع اجتماع نقیضین) به وجود خداوند دست می‌یابد گزاره «خدا موجود است» را اصلی فلسفی می‌داند. اما پلانیتینگا برای جنبه‌های معرفت‌شناسی و شخصی مسأله اهمیت زیادی قائل است و در نتیجه خدا باوری را بطور نسبی و برای افراد در شرایط خاص معقول می‌داند.

۱-۴- ضرورت و پیشینه بحث

گزاره «خدا وجود دارد» مبنا و پایه هر نوع باور دینی است. اصولاً هیچ اعتقاد دینی را نمی‌توان تصور کرد که در آن این گزاره صادق فرض نشده باشد. به همین دلیل می‌توان اعتقاد به وجود خدا را به نوعی حد باورهای دینی از غیر دینی دانست. سایر باورهای اساسی ادیان پس از این گزاره مطرح می‌شود؛ از قبیل

- خدا جهان و انسان را خلق کرد.

- خدا برای زندگی انسان در دنیای حاضر و پس از مرگ برنامه ای دارد.

- خدا سخن می گوید.

- خدا سخنانش را از طریق پیامبر(ان) به انسان رسانده است.

واضح است که برای معقولیت یا عقلانی بودن یا هرگونه توجیه باور دینی بایستی باور به گزاره «خدا وجود دارد» توجیه شود. باور به این گزاره منشأ ایمان دینی است. اگر معقول بودن باور به این گزاره انکار شود، آنگاه معقول بودن ایمان دینی انکار شده است. این چالشی است که در متون فلسفه دین با عنوان چالش قرینه گرایی از آن یاد می شود. این چالش که از پیامدهای عصر روشنگری در اروپا محسوب می شود، اول بار توسط جان لاک تدوین و تصریح شد. شکل گزاره ای این چالش به صورت زیر است:

(۱) فقط باور به گزاره ای معقول، مجاز و موجه است که دلیل، شاهد، یا قرینه عقلانی داشته باشد.

(۲) باور دینی -گزاره «خدا وجود دارد»- دلیل، شاهد یا قرینه عقلانی ندارد.

(۳) پس باور دینی (باور به گزاره مذکور) معقول، مجاز و موجه نیست.

واضح است که گزاره (۳) مطلوب دینداران نیست. حتی اگر ایشان عقلانی بودن را ضروری ندانند نامعقول، ناموجه و غیر مجاز بودن باور دینی را نمی پسندند. البته این قیاس در کنار خود گزاره دستوری-اخلاقی پنهانی نیز دارد مبنی بر اینکه نباید به گزاره های غیر عقلانی یا نامعقول و نا موجه باور داشت. از این نکته نیز اگر بگذریم حرف اساسی در این است که صورت قیاس صحیح است پس تنها در صورتی نتیجه باطل می شود که یکی از دو مقدمه را نپذیریم.

عمده متکلمان و فیلسوفان الهی بخصوص متقدمین گزاره شماره (۱) را باور دارند. اما در گزاره شماره (۲) اشکال می کنند. لازم به تذکر است که در اینجا ادعای گزاره (۲) صرف کاذب بودن باور دینی نیست. گزاره «خدا وجود دارد» یا سایر باورهای دینی ممکن است صادق باشند اما گزاره شماره (۲) می گوید دلیل یا شاهد عقلانی برای این قضیه نداریم. در نتیجه برای رد گزاره شماره (۲)

لازم است که دلیل یا شاهد عقلانی بر باور دینی آورده شود. در طول تاریخ افراد مختلفی برای دستیابی به این هدف تلاش کردند و برهانهای متعددی بر اثبات وجود خدا آورده اند. در ادبیات امروز غرب این گروه تحت عنوان الهیات طبیعی نامیده می شوند.

البته در مقابل ملحدین یا خداناباوران نیز سعی کرده اند بر براهین یاد شده اشکالاتی وارد کنند. حتی برخی نیز بر آن شده اند که برهانی بر نبود خدا بیاورند.

گروهی دیگر نیز از متدینین دست از آوردن برهان و گردآوری مقدمات قیاس کشیده رو به انکار گزاره (۱) آورده اند. از قدیم مخالفانی در میان دینداران در برابر اثبات عقلانی باور دینی وجود داشتند. به عنوان نمونه به حکایتی از کتاب فیه ما فیه در اینجا اشاره می شود:

فرمود: یکی پیش مولانا شمس الدین تبریزی، قدس الله سره، گفت که من، به دلیل قاطع، هستی خدا را ثابت کرده‌ام. بامداد مولانا شمس الدین فرمود که دوش ملائکه آمده بودند و آن مرد را دعا می کردند که: «الحمد لله خدای ما را ثابت کرد! خدای عمر دهاد! در حق عالمیان تقصیر نکرد!» ای مردک! خدا ثابت است. اثبات او را دلیلی می نباید. اگر کاری می کنی، خود را به مرتبه و مقامی پیش او ثابت کن؛ و اگر نه، او بی دلیل ثابت است.

در میان مسیحیان گروهی به همین راه رفته اند. برخی ضرورت برهان را انکار کرده اند؛ برخی علاوه بر آن ممکن بودن برهان را نیز منکر شدند و گروهی نیز از آن بالاتر گفته اند حتی چنانچه برهانی نیز بر باور دینی بتوان آورد مطلوب نیست بلکه برای ایمان مؤمن مضر نیز هست. این نظریه به عنوان ایمان گرایی شناخته می شود.

در میان مسلمانان غزالی و پیروان او به این دیدگاه نزدیک اند.

---

^۱ جلال الدین محمد بلخی مولوی، «فیه ما فیه»، به تصحیح بدیع الزمان فروزانفر، چاپ دوم، ۱۳۴۸ انتشارات امیرکبیر